

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 11/4 2022 s. 1521-1530, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

DENEMELERDE TUTARLILIK İLİŞKİLERİ*

Kâmil İŞERİ**

Sibel ÇAPAN TEKİN***

Geliş Tarihi: Ağustos, 2022

Kabul Tarihi: Kasım, 2022

Öz

Denemeler, yazarların deneyimlerini ve fikirlerini eleştirel bir biçimde, nesnellik ve gerçeklik gibi özelliklere bağlı kalmadan özgürce aktardığı türlerdir. Bu özelliklerin yanı sıra denemeler, dilsel ve biçimsel özellikleri açısından da diğer metin türlerinden farklılık göstermekte ve alanyazında farklı bakış açılarıyla ele alınmış ve birbirinden farklı metin türleri altında sınıflandırılmaktadır. Bu nedenle de tartışmalı bir tür olarak değerlendirilmektedir.

Denemelerde metin yapısının betimlenmesi, anlamsal-mantıksal ilişkilerin ortaya çıkarılması önem taşımaktadır. Bu amaçla çalışmada denemelerde bağlantılılığı sağlayan tutarlılık ilişkileri incelenmiştir. Yapı Kredi Yayınları Kitap-lık dergisinde yer alan 25 deneme Kehler (2002) tarafından geliştirilen tutarlılık ölçütleri aracılığıyla çözümlenmiştir. Veri tabanını oluşturan denemelerin ne türden tutarlılık ilişkileri ile kurgulandığı ve bu ilişkilerin dağılım farkları incelenmiştir. Denemelerde tutarlılık ilişkilerinin tamamının kullanıldığı ve tutarlılığın en çok nedensel ilişkiler aracılığıyla gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tutarlılık, deneme, benzerlik, neden-etki, bitişiklik.

COHERENCE RELATIONS IN ESSAYS

Abstract

Essays are genres in which writers freely convey their experiences and ideas critically, without relying on such attributes as objectivity and reality. In addition to these features, essays differ from other text types in terms of linguistic and stylistic features, and they have been examined from different perspective in the literature and classified under different text types. For this reason, it is considered as a problematic text type.

It is important to describe the text structure and reveal the semantic-logical relations in the essays. For this purpose, coherence relations that provide connectivity were examined in the study. 25 essays in Yapı Kredi Yayınları Kitap-lık dergisi were analyzed using coherence criteria developed by Kehler (2002). It was concluded that all of the coherence relations were applied in the essays and the coherence was mostly realized through causal relations.

Keywords: Coherence, essay, resemblance, cause-effect, contiguity.

* Bu çalışma 12-13 Mayıs 2022 tarihinde 35. Ulusal Dilbilim Kurultayı'nda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Prof. Dr.; Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, kamil.iseri@deu.edu.tr

*** Arş. Gör.; Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, sibelcapan@gmail.com

Giriş

Metin, tanımlanması ve sınıflandırılması açısından çeşitli ölçütlere ve bakış açılarına göre farklılaşan bir kavram olarak bilinmektedir. Bu etkenlerin yanı sıra metinlerin üretilme amaçları da tür sınıflamalarının oluşturulmasında etkilidir. Bu nedenle her çalışma, türleri kendi bakış açısı çerçevesinde ele alma eğilimi göstermekte ve sınıflamaların sınırlarının belirlenmesinde belirli bir uzlaşım bulunmamaktadır.

Türe özgü sınıflamalarda farklı ölçütler kapsamında çeşitli başlıklar altında ele alınan bu türlerden biri de denemelerdir. Denemeler, “özgürce seçilen bir konuda gelişen, düşünsel boyutlar içeren, bir konuşma havası içinde biçimlenen, genellikle orta uzunlukta bir düzyazı biçimi” olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 1994, s. 178). Deneme yazarlarının kesin sonuçlara ulaşma, okuyucuyu ikna etme çabası yoktur; yazar öznel yargılarını, düşünce ve duygularını açıkça belirtir. Denemeler bir savı benimsetme, doğrulama çabası olmayan, bilgilendirme amacı taşımayan özgün yazılardır (Kavcar, Oğuzkan ve Aksoy, 2007; Özdemir, 1994). Denemenin tanımlanmasında ve özelliklerinin betimlenmesinde bir uzlaşım olmasına karşın türe özgü özellikleri açısından değerlendirilmesinde aynı durum söz konusu olmamaktadır. Dilsel, işlevsel, yapısal özellikler gibi farklı bakış açılarıyla incelenen denemeler, genel olarak tartışmacı (Knapp ve Watkins, 2005) ve açıklayıcı (Werlich, 1982) metin türü ya da metin tipi olarak ele alınmaktadır. Denemelerin, belirli türsel ölçütler çerçevesinde incelenememesi çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu açıdan, alanyazında “sorunlu” ve tartışılması gereken bir tür olarak değerlendirilmiştir (Çelik, Demirgüneş ve Alaca, 2017, s. 773). Ancak, metnin iletişimsel amacının gerçekleştirilmesi; üretim ve tüketim bağlamında anlamın devamlılığının sağlanması gerekmektedir. Bu aşamada yazarların ya da konuşucuların belirli tekniklere başvurmaları; okuyucu ya da dinleyicinin metni anlamlandırma sürecine rehberlik etmesi gerekmektedir (Kehler, 2002; Bublitz, 1999). Metnin anlaşılması aşamasında ise tutarlılık kavramı karşımıza çıkmaktadır. Alanyazında farklı inceleme yöntemleriyle yorumlanan pek çok tutarlılık tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlardan hareketle tutarlılık, en genel ifadeyle en az iki önerme arasında anlamsal ilişkilerin bütüncül bir biçimde ve çıkarım yoluyla kurulmasıdır (Kehler, 2002; Sanders, 1992). Çıkarım yoluyla tutarlı metinlerin incelenmesinde alanyazındaki temel yaklaşımlardan hareketle Kehler (2002) tarafından geliştirilen yaklaşımda tutarlılık incelemeleri, anlamsal ve mantıksal ilişkilere dayalı olarak inceleme olanağı sunmaktadır. Bu yaklaşım tutarlılığı bir araç olarak ele alması ve makro yapılar da inceleme olanağı sunması açısından diğer yaklaşımlardan farklıdır (Kehler, 2002, s. 2). Birbiriyle ilişkili üç düzeyde ele alınan ilişkiler aracılığıyla en az iki önerme arasında tutarlılığı sağlayan ögeler belirlenmektedir. Bu sınıflandırmaya göre tutarlılığı oluşturan ilişkiler *benzerlik*, *neden-etki* ve *bitişiklik*dir. Her ilişki başka alt ilişkilere ayrılmaktadır:

1. Benzerlik ilişkisi: Koşutluk, karşıtlık, genelleme, örneklendirme, ayrıntılandırma
2. Neden-etki ilişkisi: Sonuç, açıklama, engelin reddi, beklentiye uymama
3. Bitişiklik ilişkisi: Durum

Kehler’in sınıflandırmasında ilk ilişki ortak ya da karşıt bir çıkarıma ulaşmayı sağlayan *benzerlik* ilişkisidir. Bu ilişki çerçevesinde önermelerde bir ortaklık ya da karşıtlık gösteren ögeler belirlenmektedir. Bir diğer ilişki ise *neden-etki* ilişkisidir. *Neden-etki*, bir önermenin açıklanmasına dayanan nedensel ilişkilerin belirlenmesini sağlar. Sınıflandırmanın son ilişkisi olan *bitişiklik* ise yalnızca durum alt ilişkisinden oluşmaktadır. Bitişiklik, diğer ilişkilere farklı olarak deneyime dayalı çıkarımların, olaylar dizisinin açıklanmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Benzerlik ilişkisinin ilk alt bileşeni *koşutluk*, önermeler arasında ortaklık olması durumudur. Buna göre iki önerme arasında ortak çıkarıma dayalı ögeler bulunmaktadır. *Karşıtlıkta* ise koşutluğun tersi bir ilişki görülür. En az iki önerme arasında birbiriyle anlamsal ya da yapısal karşıtlık ilişkisi kuran bir ya da birden çok ögenin olmasıdır. Benzerlik ilişkisinde bir diğer alt ilişki *örneklendirmedir*. Bu ilişkiye göre önermede sunulan bir bilginin, sonraki önermede ya da önermelerde örneklerle devam ettirilmesi. Buna göre ikinci önermede verilen örnekler, ilk önermenin bir üyesidir. *Genelleme* ilişkisinde ise ilk önermede verilen bilgi sonraki önermenin bir üyesi ya da alt kümesi konumundadır. Benzerlik ilişkisinin son alt ilişkisi ise *ayrıntılıdır*. Ayrıntılıdırma, bilginin yeniden sunulması durumudur. İlk önermede verilen bilgi ile ikinci önermede verilen bilgi aynı olmakla birlikte ayrıntı düzeyi açısından farklılık göstermektedir.

Tutarlılığı sağlayan diğer ilişki neden-etki ilişkisidir ve bu ilişki dört alt ilişkiden oluşmaktadır. Bu ilişkilerden ilki *sonuç* ($p \rightarrow q$) ilişkisidir ve önermeler arasındaki nedensel ilişkinin doğal bir sonucu olarak ifade edilmektedir. Bir diğer ilişki olan *açıklamada* ($q \rightarrow p$) nedensel çıkarımın sağlanmasında öncelikle sonuç durumu belirtilir ve sonraki önermeyle açıklamaya yer verilir. *Beklentiye uymama* ($p \rightarrow \neg q$) ilişkisinde öncelikle ilk önermede beklenen, istenen bir durum belirtilirken ikinci önermede bu durumun gerçekleşmemesi ya da karşıtı bir biçimde gerçekleşmesi söz konusudur. *Engelin reddi* ($\neg p \rightarrow q$) ilişkisinde ise ilk önermenin gerçekleşmemesi sonuca etki etmemektedir. Bir başka ifadeyle iki önerme arasındaki çıkarım beklenenin, istenenin tersi bir biçimde gerçekleşmesi ile sağlanmaktadır.

Kehler'in tutarlılığındaki son ilişki, bitişiklik ilişkisidir. Bu ilişki, *durum* olarak adlandırılan tek bir alt ilişki ile ifade edilir. Bitişiklik, birbirini izleyen olaylar dizisidir. Bu nedenle de belirli bir deneyime dayanmaktadır. Bir durumun beraberinde başka durumları getirmesine dayanan dünya bilgisi ve deneyimiyle açıklanır. Bu yaklaşımda önermeler arasında açıkça belirtilmeyen ancak alıcının zihinde zaten bulunduğu varsayılan "senaryo" aracılığıyla tutarlılık sağlanabilmektedir. Alıcı, deneyimi ve dünya bilgisi sayesinde anlamsal tutarlılığı kolaylıkla kurabilmektedir. Bunun yanı sıra deneyimin her zaman yeterli olmayacağı ve farklılaşabileceği görüşünden hareketle bu ilişkinin açıklanmasında *zamansal ilerleme* kavramına da başvurulmuştur. Böylece iki önerme arasındaki çıkarım deneyime dayalı ortak bir senaryoya ve zamansal ilerlemeye dayalı biçimde açıklanmaktadır.

Sanders, Spooren ve Noordman (1992, s. 15) metnin anlaşılmasının ancak bilişsel düzenlemenin bir sunumu olan tutarlılıkla mümkün olacağını savunur. Dolayısıyla tutarlı metinlerin oluşturulmasında yazar ve okuyucu arasındaki ilişkinin kurulabilmesi ya da sürdürülebilmesi için önemlidir. Bu görüşten hareketle, alanyazında tartışılması gereken bir tür olarak anılan denemelerin iletişimsel amacını gerçekleştirebilmesi için dilsel düzenlemelerinin ve kodlamalarının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada denemelerde bağlantılılığı sağlayan örüntülerin ve deneme metin türüne özgü tutarlılık ilişkilerinin Kehler'in (2002) belirlediği tutarlılık ölçütleri çerçevesinde belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Denemelerde tutarlılık hangi ilişkiler aracılığıyla kurulmuştur?
2. Denemelerde tutarlılık ilişkileri arasında dağılım farkı nasıldır?

Yöntem

Çalışma, nitel araştırma yaklaşımında tarama modelinde gerçekleştirilmiştir.

Veri Tabanı ve Verilerin Toplanması

Çalışmanın veri tabanını Yapı Kredi Yayınları'nın (YKY) Kitap-lık dergisinde yayımlanan denemeler oluşturmaktadır. Veri tabanının belirlenmesinde çeşitli ölçütlere başvurulmuştur. Derginin yayın hayatına kesintisiz devam ediyor olması, denemelerde yazar çeşitliliğinin sağlanması ve ulaşılabilirlik ilkesi temel alınmıştır.

Kitap-lık dergisinde, 2019-2021 yılları arasında yayımlanmış 25 deneme metnine ulaşılmış ve denemelerin tümü çalışmaya dâhil edilmiştir. Denemelerin tamamı farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış en az 3, en fazla 7 sayfadan oluşan metinlerden oluşmaktadır.

Verilerin Çözümlemesi

Verilerin çözülmesi aşamasında, denemelerin dilsel düzenlemelerinin ortaya çıkarılması ve türe özgü belirlemelerin yapılabilmesi için Kehler (2002) tarafından geliştirilen tutarlılık ilişkilerinden yararlanılmıştır. Kehler'in üç düzeyde ele aldığı tutarlılık ilişkileri *Tablo 1*'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kehler'in Tutarlılık İlişkileri (2002)

Benzerlik İlişkisi	Koşutluk, Karşıtlık, Örneklendirme, Genelleme, Ayrıntılandırma
Neden-Etki İlişkisi	Sonuç, Açıklama, Beklenmeye Uymama, Engelin Reddi
Bitişiklik İlişkisi	Durum

Tablo 1'de gösterilen tutarlılık ilişkileri denemelerde görülme sıklıkları açısından değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Denemelerde tutarlılık ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada 25 metin üç ilişki çerçevesinde incelenmiş ve çalışmanın ilk araştırma sorusuna yanıt vermek için tutarlılığı oluşturan üç ilişkinin dağılımı belirlenmiştir. Buna göre benzerlik, neden-etki ve bitişiklik ilişkilerinin denemelerde gerçekleşme düzeyi Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Denemelerde Tutarlılık İlişkisinin Dağılımı

	<i>f</i>	%
Benzerlik	69	35
Neden-Etki	111	57
Bitişiklik	15	8
TOPLAM	195	100

Tablo 2'ye göre denemelerde tutarlılık örüntülerinin görülme sıklığı 195 olarak belirlenmiştir. İlişkiler ayrı ayrı incelendiğinde ise en sık neden-etkiye (%57) dayalı tutarlılığa rastlanmıştır. Diğer bir ifadeyle tutarlı örüntülerin oluşmasında nedenselliğe daha çok yer verilmiştir. Neden-etki ilişkisini benzerlik ilişkisi takip etmektedir. Denemelerde benzerlik ilişkisi görülme sıklığı %35'tir. Neden-etki ve benzerlik ilişkisi birbirine daha yakın oranda bir gerçekleşme düzeyi gösterirken bitişiklik ilişkisinin görülme sıklığı %8'dir. Bu ilişki denemelerde tutarlılığın en az gerçekleştiği ilişki olarak saptanmıştır.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusuna yanıt aramak için ilişkileri oluşturan alt ilişkiler ayrı ayrı değerlendirilmiş ve dağılımları açısından karşılaştırılmıştır. İlk olarak benzerlik ilişkisi alt ilişkilerine ait bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Denemelerde Benzerlik İlişkisinin Dağılımı

Koşutluk		Karşıtlık		Örneklendirme		Genelleme		Ayrıntılandırma	
<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
16	23	16	23	18	26	5	7	14	20

Benzerlik ilişkisi en az iki önerme arasındaki ortaklığa dayalı işlemleri gerçekleştiren beş alt ilişki kapsamında incelenmiş ve bu ilişkiler arasında en çok örneklendirme (%26) bildiren tutarlılık ilişkilerine yer verildiği görülmüştür. Koşutluk ve karşıtlık ise, örneklendirmeden sonra en sık karşılaşılan alt ilişkiler olarak belirlenmiştir. İlişkilerin görülme sıklığı birbirine yakın oranlarda görülürken genelleme ilişkisi %7 oranı ile en az sıklık gösteren ilişki olmuştur. İncelenen 25 denemede yalnızca 5 genelleme ilişkisine rastlanmıştır. Bu ilişkilere ilişkin örnekler aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

- (1) “Barış, sıcak çikolata içti; ben, yeni satın aldığım Dürrematt’ı (Adalet) okumaya koyuldum.”

Yukarıdaki örnekte iki önerme arasında koşutluk içeren öğeler bulunmaktadır. İki önerme *bir şeyler yap-* ortaklığı üzerine kurgulanmıştır. İlk önermede *Barış* (a1) ögesi ile ikinci önermede *ben* (b1) arasında bir koşutluk ilişkisi vardır. Benzer durum *çikolata* (a2) ve *Dürrematt* (b2) arasında da görülmektedir.

- (2) “Tanpınar gördüğünü kucaklarken, Hisar ellemekten korkar.”

2. örnekte ise karşıtlık gösteren önermeler yer almaktadır. Önermelerde *Tanpınar* (a1) ve *Hisar* (b1) karşılaştırılmış; ilki *kucakla-* (a2) eylemi ile diğeri ise *kork-* (b2) eylemi ile anlamsal açıdan bir karşıtlık oluşturmuştur.

- (3) “Onların toplu fotoğraflarına baktıkça da asalet ile zaruret arasında kendi meşrebini korumuş yüzler gördüm. Bu fotoğraflardan birisinde kendi meşrebinden pek memnun bir Necmeddin Okyay gördüm.”

Denemelerde en sık rastlanan ilişki olan örneklendirme ilişkisinde ilk önermedeki durum ikinci önermede örneklendirilerek açıklanmıştır. İlk önermede *kendi meşrebini korumuş yüzler* (a1) ifadesi ikinci önermede *Necmeddin Okyay* (b1) olarak somut bir biçimde ifade edilmiştir. İkinci önermedeki b1 ögesi, ilk önermedeki a1 ögesinin alt kümesidir.

- (4) “Amanda Seyfried, Claire Danes, Elli Bamber (a1)... Bu yıldızları (b1) ekranda ya da beyaz perdede izlemek büyük keyif, bunu kim inkâr edebilir.”

Yukarıdaki örnekte genelleme ilişkisini gösteren bir örnek yer almaktadır. İlk önermede *Amanda Seyfried, Claire Danes, Elli Bamber* isimleri (a1) sıralanmış, ikinci önermede ise bu isimler *yıldız* (b1) olarak nitelendirilmiştir. Böylece ilk önermedeki öğeler ile ikinci önermedeki öge arasında genelleme yoluyla ilişki kurulmuştur. Buna göre a1 ögesi b1 ögesinin bir üyesi konumunda yer almıştır.

- (5) “Sonra, denize küçük de olsa bir kıyısı olan Zaire’yi –ansiklopediden bu kıyının tam 40 km olduğunu öğrenmişti- tamamen bir kara memleketi yapıp çıkmıştı.”

5. örnekte ayrıntılandırma ilişkisi *Zaire* (a1) betimlemesi üzerinden kurulmuştur. İlk önermede *denize kıyısı olan şehir* betimlemesi yapılırken aynı ögeye gönderimde bulunulmuş ve *kıyının 40 km uzunluğunda olduğu bilgisi* sunulmuştur. Her iki önermede aynı ögeye ilişkin sunulan bilgi ayrıntılandırılarak açıklanmıştır (a1=b1).

Denemelerde tutarlılığın incelendiği bir diğer ilişki olan neden-etkidir. Neden-etki üç temel ilişki içinde en fazla sıklık gösteren ilişki olmuştur. Bu ilişkiye ve alt ilişkilerine ilişkin bulgular Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4: Denemelerde Neden-Etki İlişkisinin Dağılımı

Sonuç		Açıklama		Beklentiye Uymama		Engelin Reddi	
<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
42	38	40	36	13	12	16	14

Denemelerde neden-etkiye bağlı tutarlılık en çok sonuç (%38) ilişkisinde en az ise beklentiye uymama (%12) ilişkisinde görülmüştür. Buna göre denemelerde daha çok sonuca odaklı bir tutarlılık ilişkisi kurma eğilimi vardır. Tablo 4'te de görüldüğü gibi neden-etki ilişkisini oluşturan alt ilişkilerden sonuç ve açıklama ilişkisi birbirine yakın oranda görülme sıklığı göstermiştir. Benzer durum daha az sıklık gösteren beklentiye uymama ve engelin reddi ilişkisinde de görülmüştür. Açıklama ilişkisinde sonucun; engelin reddi ilişkisinde beklentiye uymamanın tersi bir durum gerçekleşmektedir. Bu nedenle, bu alt ilişkilerin yakın düzeyde sonuç göstermesi birbiriyle doğrudan bağlantılı olması ile de ilişkilendirilebilir. Buna karşın bu ilişkiler sıklıkları açısından sonuç ve açıklama ilişkisinin oldukça gerisinde kalmıştır. Denemelerde neden-etki ilişkisinin görüldüğü örnekler aşağıdaki gibidir:

(6) “Bir yazar ilk cümlesi üzerine uzun süre düşünebilir. Ama daha mühim olan onu üçüncüye bağlayan aradaki cümledir. Bu cümle (de) estetik ve akıcı olmalıdır ki anlamı pekiştiresin ve okuru devam etmeye sevk etsin.”

Bu örnekte tutarlılık sonuç aracılığıyla sağlanmıştır. Önerme 1 ve önerme 2 arasında çıkarım $p \rightarrow q$ ilişkisi ile ortaya çıkmaktadır. Örnekte ara cümlenin *estetik ve akıcı olması* p 'ye, *anlamı pekiştirme okuru devam etmeye sevk etme* q 'ya karşılık gelmektedir.

(7) “Eseri yayına hazırlayan Ayşe Aşır, kitabın dizininde ‘Kalfa’ ile ilgili olarak sadece şu açıklamayı koymuş: Kalfa Lügatı: Jean-Daniel Kieffer. Doğrusu bu da bana pek inandırıcı bir açıklama olarak görünmedi idi: çünkü adı geçen şahsın Fransızca lüगतları vardı ama bunun Kalfa olduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildi.”

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi açıklama ilişkisinde öncelikle sonuç durumu sunulur. Sonuca ilişkin açıklamaya ise ikinci tümcede yer verilmiştir. Örnekte bilginin *inandırıcı bir açıklama olarak görülmemesi* (q) sonuç durumunu gösterirken bu durumun nedeninin *kesin bir bilgi olmamasıyla* (p) açıklanmıştır.

(8) “Ardından, kitap kurdu, aziz ve kadim dostum Ali Birinci’yi aradım; ondan da bir şey öğrenemedim.”

8. örnek, denemelerde en az sıklık gösteren beklentiye uymama ilişkisini göstermektedir. Yazarın *Ali Birinci’yi araması* (p) ancak sonucunda *bir şey öğrenememesi* ($\neg q$) ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla ilk önermede istenen, gerçekleşmesi beklenen durum, ikinci önermede gerçekleşmemiştir.

(9) “Aslında tümce sona erdiğinde en az okur kadar Tanpınar da yorgun düşüyor; ama o, her fırsatta bunun ödenmesi gereken bir bedel olduğunu düşünerek tümceye başlıyor.”

9. örnekte ise ilk önermede *Tanpınar’ın yorgun olmasının* ($\neg p$) sonucun gerçekleşmesine engel olmadığı görülmektedir. İkinci önermede *tümceye yeniden başlaması* (q) sonucun her

durumda gerçekleştiğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle ilk önermede beklenen durumun gerçekleşmemesi ya da tersi biçimde gerçekleşmesi sonuca etki edememiştir ($q \rightarrow \neg p$).

Denemelerde tutarlılığın incelendiği son ilişki bitişiklik ilişkisidir. Bu ilişki en az sıklık gösteren ilişki olarak ortaya çıkmıştır. Yalnızca durum alt ilişkisinden oluşan bitişikliğin görülme sıklığı %8 olarak saptanmıştır. Bunun yanı sıra incelenen veri tabanında bitişikliğin çoğunlukla *ara durumlara* bağlı kullanımlarla gerçekleştiği görülmüştür.

(10) “Ailecek evdeyiz, kızım da işe gitmiyor bu salgın günlerinde. Kalkıp pencereye gidiyorum. Sokaktan birkaç kişinin ve bir arabanın geçtiğini görüyorum sekizinci kattan. Artık çok تنها sokaklar.”

Bitişiklik ilişkisi kimi zaman “ara durumlar”la deneyime bağlı olarak kurgulanmaktadır. Yukarıdaki örnekte anlatılan eylem ayrıntılarıyla verilememiştir. Bunun nedeni okuyucunun zihninde zaten var olan bir artalan bilgisinin olmasıdır. Ayağa kalkıp pencereye giden anlatıcı, devamında “perdeyi/pencereyi açtım, aşağı baktım” bilgilerini vermese de bu örnek tutarlı bir ilişki sunmaktadır. Çünkü eylemin gerçekleşme biçimi, zamansal sıralaması deneyimlerle bilinmektedir. Dolayısıyla bu örnekte belirli bir zamanda ve mekânda bitişiklik ilkesi söz konusudur.

(11) “Akşam, Şato’nun Leman Gölü’nü gören cam bölmeli, taraçalı kahvesine gittik. Barış, sıcak çikolata içti; ben, yeni satın aldığım Dürrenmatt’ı (Adalet) okumaya koyuldum. Sonra, yaz akşamı, bir süre kıyıda dolaştık.”

Bitişiklik ilişkisinin bir başka kurgulanma biçimi zamansal olarak olayların art arda gelişmesiyle gerçekleşir. 11. örnekte önce *kahveye gitme*, daha sonra ise *kıyıda dolaşma* eylemleri art arda belirli bir zaman içinde gerçekleşiyor.

Çalışmanın bir başka bulgusu ise yukarı incelenen tüm ilişkilerin kurgulanmasında mutlaka bir dilsel birime başvurulmasıdır. Tutarlı önermelerin birbirine bağlanmasında mutlaka bir bağlayıcıya ya da biçimbirim kullanımına başvurulmuştur. Bu durum görülme sıklığı 195 olarak belirlenen tüm örneklerde görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada denemelerde metinsel bağlantılılığı sağlayan tutarlılık ilişkileri incelenmiş ve tutarlılığı sağlayan kullanımların sıklığı ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen bulgulara göre denemelerde metnin anlamsal bütünlüğünün sağlanmasında tutarlılığı sağlayan örüntülere yer verilmiştir. Ayrıca çözümlemede üç ayrı kategoride incelenen ölçütlerin tamamına ilişkin kullanımlara rastlanmıştır.

Denemelerde tutarlılığın en çok neden-etki ilişkisi yoluyla kurgulandığı ortaya çıkmıştır. Bu ilişkinin alt ilişkilerden *sonuç* ve *açıklama* ise tüm ilişkiler ve alt ilişkiler içinde en çok rastlanan iki ilişki olmuştur. Buna göre deneme yazarları, düşüncelerini ifade etmede okuyucuyu ikna etme çabasında olmasa da kendi içinde tutarlı örüntüler oluşturma eğilimindedir. Bir başka ifadeyle yazarlar, görüşlerinin neden ve sonuçlarını açıklayarak okuyucuya sunmayı tercih etmektedir. Bu durum, tür sınıflamaları açısından da yorumlanabilir çünkü neden-etki ilişkisi sonuca, açıklamaya ve bir düşüncenin anlamsal olarak betimlenmesine dayanır (Kehler, 2002, s. 22). Denemelerde en çok nedensel ilişkilerle tutarlılığın kurgulanması sonucunun, alanyazında denemelerin çoğunlukla bilgilendirici, açıklayıcı ve savlayıcı özellikler taşıyan metin türleri altında sınıflandırılmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Farklı metin türünde yapılan çalışmalarla

karşılaştırıldığında da tutarlılığın kurulmasında incelenen metinlerin iletişimsel amacına uygunluk göstermesi açısından benzerlik görülmüştür. Murodi (2021) öğrenci makalelerinin özetlerini incelediği çalışmada, özetlerde amacına uygun olarak en çok açıklama ilişkisiyle tutarlılığın yapıldığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak aynı çalışmada bu çalışmadan farklı olarak tutarlılık ilişkilerinin tamamına rastlanmamıştır. Bunun nedenin akademik yazıların belirli kurallarla sınırlı olması ve deneme yazarlarının daha özgür seçimler yapabilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Kehler'in yaklaşımının temel alındığı bir başka çalışma Duruk (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada tutarlılık ilişkilerinin makro düzeyde çalışılması bu çalışmayla benzerlik göstermektedir. Duruk (2018) çalışmada belirli bir biçimbirim üzerinden çözümlenmeler yapıp ilişki sıklıklarını belirlenmiştir. Bu çalışmada ise metnin tamamı ele alındığından türe özgü saptamalar yapılmıştır.

Neden-etki ilişkisinden sonra en çok dağılım gösteren ilişki benzerliktir. Bu ilişkide en çok görülen ilişki örneklendirme olurken en az görülen ilişki genelleme olarak ortaya çıkmıştır. Denemelerde tutarlı bütünlerin sağlanmasında düşüncenin örneklerle sürdürülmesi en çok tercih edilen kullanım olmuştur. Buna karşın genelleme yaparak tutarlı önermeler oluşturulması en az yer verilen kullanımdır. Denemeler, özellikleri açısından değerlendirildiğinde bu sonuçlarla doğrudan ilişkili olduğu söylenebilmektedir. Denemelerde gerçeklik ve nesnellik özelliklerinin yer almaması, kesin sonuçlara varılmaması ve yalnızca kişisel görüşlere dayanması ön plana çıkan özelliklerdir (Şahbaz, 2008). Dolayısıyla yazarların, metinlerini oluştururken iletişimsel amaçları doğrultusunda okuyucuyu ya da dinleyiciyi yönlendirmemek, kesin yargı belirtmemek amacıyla genellemeye başvurmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

İncelenen veri tabanında en az dağılım gösteren ilişki bitişiklik olduğu saptanmıştır. Bu durumun az sıklık gösteren ilişkisi olmasının doğal sonucu olarak düşünülmektedir. Ayrıca denemelerde zamansal ilerlemeye dayanan bitişiklikten çok ara durumlarla sunulan bir metin tutarlılığı görülmüştür. Denemelerde genel olarak anlamsal devamlılığın sağlanmasında yazarlar okuyucunun artalan bilgisine başvurmuş; metinde ayrıntılarıyla açıklanmayan "ara durumlar" yer almıştır. Bu da göre tutarlılığın kurulabilmesinde okuyucunun rolünün önemli olduğuna işaret etmektedir.

Çalışmada bir başka dikkat çekici sonuç ise denemelerde tutarlılık ilişkisinin kurulmasında mutlaka bir dilsel birimin kullanılmasıdır. Önermeler arasındaki tutarlılık, bir bağlayıcı ya da biçimbirim aracılığıyla yapılandırılmıştır. Buna göre yazarlar, tutarlılık açısından metin-okuyucu/dinleyici etkileşiminin sağlanmasında dilsel birimleri kullanmayı tercih etmektedirler. Bu açıdan bilimsel metinlerden farklılık göstermektedir. Lisansüstü tezlerin yöntem bölümlerinin tutarlılık ilişkilerinin incelediği çalışmada bu ilişkilerin hem örtük hem de açık bir biçimde yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır (Çapan Tekin ve İşeri, 2022). Bilimsel metinlerde gerekçelerin açık bir biçimde sunulması, anlam bulanıklığına yer verilmemesi gerekmektedir. Oysaki denemelerde yazar yalnızca kendi düşüncelerini okuyucuyla konuşur gibi sunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın sonucundaki bu farklılığın türe özgü özelliklerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Denemelerde tutarlılık ilişkisinin deneme türüne özgü özellikler gösterdiği söylenebilir. Sonuçların, farklı türde metinlerle karşılaştırılması türe özgü ayrıntılı belirlemelerin yapılabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Bublitz, W. (1999). Introduction: views of coherence. In Bublitz, W., Lenk, U. & Ventola, E. (Eds.), *Coherence in spoken and written discourse: How to create it and how to describe it* (pp. 1–7). Amsterdam: John Benjamins.
- Çapan Tekin, S. ve İŞeri, K. (2022). Lisansüstü tezlerin yöntem bölümlerinde tutarlılık ilişkileri. *Dil Dergisi*, (173)1, 26-48.
- Çelik, T., Demirgüneş, S. ve Alaca S. (2017). Dil ve edebiyat öğretiminde deneme türü: Tanpınar, T. S. Eliot, Camus örneği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 773-786.
- Duruk, E. (2018). A neo-humean analysis of Turkish “dE” in coherence relations. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(2), 280-297.
- Kavcar, C., Oğuzkan, A. F. ve Aksoy, Ö. (2007). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kehler, A. (2002). *Coherence, reference, and the theory of grammar*. Stanford: CSLI Publications.
- Knapp, P. & Watkins, M. (2005). *Genre, text, grammar*, Sydney: University of New South Wales Press.
- Murodi, A. (2021). *Examining coherence markers use on the abstracts of English graduate students final Academic writing*. Unpublished Master Thesis, Jakarta: Syarif Hidayatullah State Islamic University Faculty of Educational Sciences.
- Özdemir, E. (1994). *Yazınsal türler*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Sanders, T. J. M. (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes*, 15, 1-35.
- Sanders, T. J., Spooren, W. P. & Noordman, L. G. (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse processes*, 15(1), 1-35.
- Şahbaz, N. K. (2008). Çocuk edebiyatında ihmâl edilmiş bir edebî tür: Deneme. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (15), 189-203.
- Werlich, E. (1982). *A text grammar of English*. Heidelberg: Quelle&Meyer.

Extended Abstract

The notion of text, text structure and textual relations are a subject that arouses curiosity from the past to the present and are still discussed from different perspectives. Numerous studies have been carried out to establish textual relationships and to create texts within certain criteria. The correct communication between the producer and the receiver of the text is also achieved through these organisation. One of the textual features that play an important role in ensuring this communication is coherence. There have been lots of studies on coherence in the literature, and each of them has defined and classified coherence relations from its perspective. Based on these definitions, coherence is a defined as a presentation of the cognitive process that provides connectedness at the semantic-logical level between units of text. For this reason, it is possible to make the text comprehensible by ensuring text coherence.

Studies on coherence in the literature have been examined in terms of various linguistic, structural and functional features in texts and mostly in microstructures. Kehler's (2002) coherence criteria, on the other hand, are based on the view that there are relations between thoughts that ensure connection, and considers coherence as a tool in order to eliminate difficulties in comprehension of the text. In this perspective, examinations are made on the basis of propositions. And these propositions are evaluated on their own, but in relation to the others.

In this study, it is aimed to reveal the coherence patterns of the essay texts with the criteria developed by Kehler through semantic-logical inferences. The reason for choosing the essays is that they

are widely discussed types in the literature in terms of their characteristics and genre classification. For this purpose, coherence relations and distribution of these relations in the essays were examined in the study.

The essays constituting the database of the study were obtained from Yapı Kredi Yayınları Kitaplık dergisi. All of the essays published in 2019-2021 were included in the study. Coherence criteria created by Kehler (2002) were used in the analysis of the data. Analyzes were made within the framework of coherence criteria consisting of three relations: resemblance, cause-effect and contiguity. The resemblance relation is based on the semantic relation of the common elements between the propositions. The resemblance relation is divided into five sub-relations. These relations are parallel, contrast, exemplification, generalization, elaboration. On the other hand, cause-effect examines propositions at the level of causal relations. The cause-effect relation consists of four sub-relations: result, explanation, denial of preventer, violated expectation. The last relation that creates coherence is contiguity. Contiguity refers to succession of events in a specific time and space. The only sub-relation of contiguity is called occasion. There are two approaches to the contiguity. The first is scripting approach, which is a product of the mental process based on past experiences and background information.

According to the finding of the study, it was concluded that the cause-effect (57%) relation was mostly found in the essays. It was seen that the contiguity (8%) is the relation which had the least frequent. Coherence relations were also examined within the framework of sub-relations. Accordingly, in the resemblance relation, exemplification (26%) was mostly seen relation. And the least one was generalization (7%) relation. In the cause-effect relation, coherence is mostly established with the result (38%) relation. The least dispersed relation is the violated expectation (%12). Since the contiguity relation consists of a single sub-relation, the realization rate of this relation was determined as 8%. In addition, the items that ensure coherence in the analyzed database were always expressed with a linguistic unit. In other words, implicit uses are not included in the database.

As a result of the analysis, it can be said that there is a relationship between the characteristics of the essays and the coherence relations. It is thought that there is a connection between the fact that the essays are an explanation-based relation in which an argument is discussed, and the relations that occur. Accordingly, it is thought that the fact that the essays do not have a purpose of persuasion to the receiver and that they avoid definite results is related to the fact that the generalization relation shows the least frequent. Similarly, causal relations were mostly seen in the essays. This result coincides effectively with the feature of argumentation of the essays and its justification. According to these results, it can be said that essays showed genre-specific characteristics.